

KÂNUNÎ DÖNEMİ ELBİSTÂN KAZÂSÎ'NDA YERLEŞME VE NÜFUS (1540)

İbrahim SOLAK*

Bugün Maraş iline bağlı büyük bir ilçe olan Elbistân, tarihi gelişimi içerisinde birçok ticaret yollarının ve askerî yolların geçtiği, orduların kışladığı ve uğradığı yer olmuştur. VII. asrın ortasından X. asrın sonuna kadar her sene Anadolu'ya yapılmakta olan İslâm gazâları neticesinde müslümanlar Anadolu'yu yakından görüp tanıma fırsatı bulmuşlardır. Elbistân bölgesi bu gazâların ilk hedef yerlerinden birisi idi. Çok defalar gâzilerin ziyaretgâhı olan Elbistân, 1085'te Anadolu Fatihî Süleyman b. Kutalmış'ın emirlerinden Emir Buldacı tarafından fethedilir¹.

Bu bölge müslümanlar ve hıristiyanlar arasında birçok mücadeleye sahne olur. Malazgirt zaferinden sonra bölgede zaman zaman Bizans-Selçuklu, daha sonraları Selçuklu-Danişmendli, Moğol-Memlûklü ve Osmanlı-Memlûklü nüfuz çatışmaları görülür. Anadolu'da İlhanlı hakimiyetinin sona ermesinden sonra Elbistân ve Maraş Bölgesi Dulkadirli Türkmenlerinin eline geçer ve bölgede Dulkadirli Beyliği kurulur.(1337)²

Anadolu da Türk birliğini sağlamak için çaba sarf eden dönemin kudretli Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, Memlûk Devleti ile aralarında uzun bir zamandır ihtilaf meselesi olan ve Çaldıran seferi sırasında gerekli yardımı göstermeyen Dulkadirli Beyliğini sefer dönüşünde Osmanlı topraklarına katar. (1515). 1522 yılına kadar özel bir

*S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

¹ M.Halil Yinanç, "Elbistân" İ.A. MEB, İstanbul 1993,c.4, s.223

² Dulkadirli Beyliği hakkında geniş bilgi için bakınız: Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği,TTK**, Ankara 1989

statü ile idâre edilen Maraş ve havalisinde bir süre sonra merkezi Maraş olmak üzere Malatya, Antep, Zülkadriye ve Sümeyyatı da içine alan Dulkadirli Beylerbeyliği³ oluşturulur. Elbistân ise bu dönemde Maraş Eyaletine bağlı Maraş Sancağının bir kazâsıdır.

A-YERLEŞME

Yerleşme denince akla ilk olarak coğrafya gelir. Çünkü coğrafi yapı yerleşmeyi etkileyen, yerleşmeyi tayin eden temel bir faktördür. Coğrafi yapının özelliği, iklimin tipi ve bitki örtüsü yerleşim yerinin ve sosyal yapının oluşmasında etkili olmaktadır.⁴

Elbistân, coğrafi konum olarak Akdeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin kesiştiği noktada yer almaktadır. Kuzeyden Darende-Gürün, güneyden Nurhak-Ekinözü, doğudan Malatya ili Doğanşehir ilçesi, batıdan ise Afşin ve Göksun yerleşim merkezleri ile çevrilmiştir.

Elbistân, denizden 1150 metre yükseklikte, kendi adıyla anılan oldukça geniş bir ovada kurulmuştur. Diğer yerleşim merkezlerinin yükseltileri 1150-1500 metre arasında değişir. Elbistân havzasının yeri ve hudutlarını ana hatlarıyla şöyle çizebiliriz: Elbistân havzası Doğu Anadolu'nun güney-batı ucunda bulunur. Havzanın etrafı, yüksekliği yer yer 2000-3000 metreyi geçen dağlarla çevrilidir. Uzun eksen 60-65 kilometreye varır, eni ise en geniş yerinde 40-45 kilometre civarındadır.

Havzanın batı ucu yüksekliği zaman zaman 2500 metreyi geçen Binboğa Dağları ile sınırlanmıştır. Diğer taraftan güney kısmında bulunan Berit (3054 m) ve Nurhak Dağı (3090 m) sahanın en yüksek noktalarını oluşturur. Havzanın kuzey ve kuzey doğusundaki dağlar güney ve batıya nazaran daha az yükseltiye sahip iseler de burada da yükseltinin 2000 metreyi geçtiği görülür. Bu sınırlar dahilinde havza alanı yaklaşık 3000 kilometrekarelik bir yer kaplar.⁵

³ Dulkadir Beylerbeyliğinin kuruluşu ile ilgili olarak geniş bilgi için bakınız; İsmail Altınöz, **Dulkadirli Beylerbeyliği'nin Teşekkülü ve Gelişmesi** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995

⁴ M.Ali Ünal, "Çemişgezek Sancağı'nda Yerleşme ve Nüfus", **Prof.Dr. Bayram Kodaman'a Armağan**, Samsun 1993, s.317

⁵ İ.Solak, **Kânunî Dönemi'nde Elbistân Kazâsı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1996, s.1

Bölgenin yerleşim tarihi eski çağlara kadar uzanır. Burada Hititler ve Kommagenler devirlerine ait Til, Kara Elbistân, Ozan, Karaöyük, Çavlı Han, Tel Afşın, Mehre, Hunu ve Efsus gibi yerleşim merkezleriyle, tarihi kalıntıların ve hüyüklerin bulunması, kazâ merkezinin kuzeyindeki İkizin Mağarasında üst paleolitik ve neolitik çağlara ait kalıntıların ortaya çıkarılması kazâdaki yerleşmenin prehistorik çağlara kadar uzandığını göstermektedir.⁶

Çalışmaya esas teşkil eden ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Katalogu 419 numara da kayıtlı Tahrir Defterine göre Elbistân Kazâsı; Nâhiye-i Elbistân, Nâhiye-i Ahsendere, Nâhiye-i Yârpûz, Nâhiye-i Nurhak, Nâhiye-i Nergele, Nâhiye-i Çomâk Pâzârı, Nâhiye-i Sârsâb, Nâhiye-i Hurmân, Nâhiye-i Aynü'l Arûs, Nâhiye-i Mancılık ve Nâhiye-i İnce Su olmak üzere toplam on bir Nâhiyeden oluşmaktadır.⁷ Nâhiyelerdeki mahalle, köy ve mezraa sayıları aşağıda 1 nolu tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1:Nâhiyelerin Mahalle, Köy ve Mezraa Durumu

Nâhiye	Mahalle	Köy	Mezraa
Elbistân	9	24	15
Ahsendere	1	27	34
Yârpûz		61	56
Nurhak		7	25
Nergele		21	40
Sârsâb		25	45
Hurmân		15	22
Aynü'l Arûs		27	46
Mancılık		1	67
Çomâk Pâzârı		2	
İnce Su			48
TOPLAM	10	210	398

⁶ Mehmet Taşdemir, "Elbistân" İ.A. TDV, İstanbul 1995, c.11, s.1

⁷ BOA,TD 419, s.7-8 ve devamı

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Nâhiye, coğrafi ve idarî anlamda küçük veya büyük bir çevreyi, bazen de geniş bir bölgeyi ifade eder. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, idarî teşkilatta mülkî taksimâtın en küçük parçasını bildiren bir tabirdir. XVI. Yüzyılda, bir sancağın muhtelif kısımlarını bildiren, ayrıca aynı livanın bu isimdeki merkezî bölgesini de ifade eden⁸ nâhiyelerin, Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin düzenli olarak uygulandığı dönemlerde, idarî bir merkez olmaktan çok tımarların kontrolünü sağlayan merkezler olduğu bilinmektedir⁹

B-NÜFUS

Tahrir defterlerinin ilgi uyandıran yönlerinden birisi de defterlerde yer alan demografik verilerdir. Ama bu defterlerin temel fonksiyonu, merkezî idâreye, vergi amaçları bakımından, tımar sisteminin uygulandığı yerlerdeki beşerî ve maddî kaynaklar hakkında mümkün olduğu ölçüde güvenilir ve ayrıntılı malumat temin etmektir. Bu yüzden, demografik açıdan bu defterler birer nüfus sayımı değil, vergi nüfusu veya vergilendirilebilir nüfus sayımlarıdır. Defterlerde, evli ve bekar vergi ödemekle mükellef yetişkin erkek nüfusun yanı sıra, din hizmeti, yaşlılık, hastalık vb. sebeplerle vergiden muâf tutulan kişi ve gruplar da kaydedilmiştir. Ergenlik çağına gelmemiş erkek çocuklar, kız çocuklar ve kadınlar defterlere kaydedilmediği gibi, bir hânenin ortalama kaç kişiden oluştuğu hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰ Hâne tabiri ile ilgili olarak tarihçiler değişik katsayıları esas almışlardır.¹¹ Hâne karşılığı olarak Barkan 5 katsayısını, F. Sümer 7 katsayısını, J.C. Russel 3,5 katsayısını, M.A. Cook 4,5 katsayısını, N. Göyünç 5 katsayısını esas almışlardır.¹² (Elbistân Kazâsının tahmini nüfusu tespit edilirken, genel

⁸ M. Tayyib Gökbilgin, "Nâhiye" **İA**, MEB, İstanbul 1993, c.9, s.37-38

⁹ Alaâddin Aköz, "XVI. Asrın İlk Yarısında Aladağ Kazâsı (1501-1540)", **Osmanlı Araştırmaları**, XIII(1995), s.68.

¹⁰ Mehmet Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Ankara 1999, s.41

¹¹ Alaâddin Aköz, **XVI. Asırda Karaman Kazası**, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1992, s.119

¹² Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" **TM.S.X** İstanbul 1953, Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", **İÜFTD**, S.32, İstanbul 1979

olarak uygulanan **hâne x 5 + mücerred + muâf** formülü kullanılacak ve hâne için 5 katsayısı esas alınacaktır.)

1-Şehir Nüfusu

Osmanlı dönemindeki şehir tanımı ile günümüzdeki şehir tanımı arasında büyük bir fark görülmemekle birlikte, nüfus, sanayi, ticaret gibi ölçü olarak alınan unsurların miktar ve makyası değişmiştir. Osmanlı döneminde 150-200 hânelik bir yerleşim birimi çok defa şehir kabul edilirken bugün 15-20 bin nüfuslu yerler küçük birer kasaba sayılmakta şehirler milyonluk nüfuslarıyla ölçülmektedirler. Şehir, genel olarak ticarî ve sınaî faaliyetlerin geliştiği, hizmet sektörünün önemli yer tuttuğu bir merkezdir. Şehirleri köylerden ayıran en önemli fark şehir halkının daha çok tarım dışı mal ve hizmet üretmesi ve bunları en yakın çevrede pazarlamasıdır. Bu sebeple Osmanlı şehri *Cuma kılınır ve bâzârı durur* yer olarak tarif edilmiştir.¹³ 1540 tarihinde Kânunî Dönemi Elbistân Kazâsı'nın merkezinde dokuz mahallede 527 hâne, 341 mücerred ve 82 muâfiyla tahminen 3058 kişilik bir nüfus bulunmaktaydı.¹⁴

2-Köy Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde sosyo-ekonomik yapı küçük köylü aile işletmelerine dayanmakta, toprak politikası olarak da bu yapıyı mirî toprak rejimi ve çift-hâne sistemi sağlamaktaydı. Mirî toprak rejimi, devlete bütün köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrol ve düzenleme yetkisi veriyordu.¹⁵ Osmanlı Devleti'nde köylü nüfus büyük oranda tarımla uğraşmakta ve devletin malî kudretini de köylülerin verdiği vergiler oluşturmaktaydı.

a-Müslim Nüfus

419 numaralı Tahrir Defteri'ne göre Kânunî Dönemi Elbistân Kazâsı'nda ikisi gayr-i müslim, ikisi karışık, 206'sı ise müslim yerleşimi olmak üzere 210 köy bulunmaktadır. 210 köyde bulunan tahmini müslim nüfusu 30964 kişidir. Köyler içerisinde en kalabalık nüfus, Yârpûz Nâhiyesi'ne bağlı Efsus nam-ı diğer Yârpûz köyünde bulunmaktadır.

¹³ M.Ali Ünal, "Çemişgezek..." s.320

¹⁴ BOA,TD 419, s.7-20

¹⁵ Halil İnalçık, "Köy,Köylü ve İmparatorluk" **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1993, s.1-3

Köyde 189 hâne, 47 mücerred ve 7 muâf kayıtlıdır ki buna göre nüfus tahminen 999 kişidir.¹⁶ Kazânın nüfus itibarıyla kalabalık olan diğer köyleri yine Yârpûz Nâhiyesi'ne bağlı 147 hâne, 42 mücerred ve 5 muâfla, (782 kişilik tahmini nüfusu ile) Hunu¹⁷ ve 88 hâne, 35 mücerred ile (482 kişilik tahmini nüfusu ile) Tanur¹⁸ köyleridir.

Elbistân Nâhiyesi merkezinde dokuz mahalle olup bu mahallelerin tamamı müslüman nüfusa sahiptir. Nüfus itibarıyla en kalabalık mahalle, 115 hâne, 82 mücerred ve 7 muâf'a sahip olan Zaviye-i Baba Ümmet nâm-ı diğer Hatıb¹⁹ mahallesidir.

Bu verilerden de anlaşılacağı üzere 1540 tarihinde Elbistân Kazâsı'nda nüfusun ekseriyetini %96 oranıyla müslümanlar oluşturmaktadır.

b-Gayr-i Müslim Nüfus

Yukarıda da belirtildiği üzere Kazâda bulunan 210 köyün sadece ikisi tamamen gayr-i müslim yerleşimi olup, ikisi de karışık nüfusludur. Tamamen gayr-i müslim olan köylerden birisi Elbistân Nâhiyesi'ne bağlı Yukarı Mezraa köyüdür. Ermeni nüfustan oluşan bu köy 54 hâne, 8 mücerred ve 1 muâftan oluşmaktadır.²⁰ Diğer gayr-i müslim köy ise Sârsâb Nâhiyesi'ne bağlı Üç Kilise köyüdür ve 24 hâne, 6 mücerred ve 1 muâftan oluşmaktadır.²¹ Üç Kilise köyü de Ermeni olsa gerek, çünkü diğer Ermeni köyü Yukarı Mezraa da ki isimler ile buradaki isimler benzerlik göstermektedir. Mesela her iki köyde de Kirkor, Karagöz ve Haçik gibi isimler bulunmaktadır. Bu iki köyün tahmini nüfusu 406'dır. Bu rakam toplam nüfus içerisinde çok küçük bir oranı ifade eder. (%1). Karışık nüfuslu köylerden biri Sârsâb Nâhiyesi'nde ki Eriklüce köyüdür. Bu köyde 8 hâne 2 mücerred gayr-i müslim, 2 hâne 1 mücerred müslim

¹⁶ BOA, TD 419, s.314

¹⁷ BOA, TD 419, s.137

¹⁸ BOA, TD 419, s.144

¹⁹ BOA, TD 419, s.8

²⁰ BOA, TD 419, s.46 "Karye ismi yazıldıktan sonra Zimmîyân-ı Ermeniyân diye belirtilmiştir."

²¹ BOA, TD 419, s.208

olmak üzere toplam 10 hâne ve 3 mücerred bulunmaktadır.²² Diğer karışık nüfuslu köy ise Mancılık Nâhiyesi'nde ki aynı isimle kayıtlı Mancılık köyüdür. Köyde 1 hâne müslim, 33 hâne ve 11 mücerred gayr-i müslim olmak üzere 34 hâne kayıtlıdır.²³ Her iki köydeki gayr-i müslim olan Osmanlı vatandaşlarının tahmini nüfusu 624 civarındadır.

CEMÂATLER

Göçebe veya yarı göçebe hayatı yaşayan oymak ya da boy manasında da kullanılan aşiret-cemâatler²⁴ Osmanlı cemiyetini meydana getiren önemli unsurlardan birini oluşturmaktadırlar. Osmanlı Devleti, konar-göçer hayatı yaşayan aşiret-cemâatleri farklı zamanlarda farklı iskân metotlarıyla belli bir bölgeye yerleştirme politikası gütmüştür.²⁵

Elbistân Kazâsı'nda dokuz cemâat bulunmaktadır. Bu cemâatlerden birisi gayr-i müslim, diğerleri müslim cemâatlerdir. Gayr-i müslim olan cemâat Hurmân Nâhiyesi'ne bağlı olan Ermeniyân Cemâatidir. Bu cemâat 166 hâne ve 42 mücerredten müteşekkil olup Elbistân Kazâsında ki Hatuniye Buk'ası'nın²⁶ vakfidir.²⁷ Müslim

²² BOA, TD 419, s.207

²³ BOA, TD 419, s.293

²⁴ M.Halil Yinanç, "Aşiret", İA, MEB, İstanbul 1993, c.1, s.710

²⁵ Bu konu ile ilgili olarak geniş bilgi için bakınız: Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" İFM,c.15, 1953-54, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" VD, S II, Ankara 1942, Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1991, Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987, Ahmet Refik Altınay, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul 1930, Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Ankara 1997.

²⁶ Buk'a: İslam dünyasında türbe, zaviye ve özellikle eğitim yeri için kullanılan bir terimdir. Daha yaygın bir şekilde ise muhtemelen medrese ile sıbyan mektebi arasındaki bir eğitim kurumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Anadolu'da, özellikle Suriye, Filistin ve Mısır'da bu nevi buk'alara sık sık rastlanmaktadır. Geniş bilgi için bakınız, Mehmet İpşirli, "Buk'a", İA,TDV, İstanbul 1992,c.6, s.386-387

²⁷ BOA, TD 419, s.242

cemâatler ise şunlardır. Aynü'l Arûs Nâhiyesi'ne bağlı Bayram Hacı²⁸ (Yörük taifesinden)²⁹, Mancılık Nâhiyesi'ne bağlı Harun³⁰ (Yörük taifesinden)³¹, Okçulu³² (Yörük taifesinden)³³ ve İri Tamlu³⁴, Yârpûz Nâhiyesi'ne bağlı Kabaklar³⁵(Cerid taifesinden,konar-göçer yörük)³⁶ Elmalar(Ağce Koyunlu taifesinden)³⁷, Sarıbaş³⁸ ve Boynu Yoğunlu³⁹(Konar-göçer Türkmen yörüğü)⁴⁰ cemâatleridir. Müslim cemâatler 99 hâne, 32 mücerred ve 8 muâftan oluşmaktadır.

TOPLAM NÜFUS

Elbistân Nâhiyesi'nde bulunan dokuz mahallede toplam 527 hâne, 341 mücerred ve 82 muâf bulunmaktadır⁴¹. Mahallelerdeki tahmini nüfus 3058 kişi civarındadır.

²⁸ BOA, TD 419, s.267

²⁹ Cevdet Türkay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak,Aşiret ve Cemâatler**, İstanbul 1979, s.230

³⁰ BOA, TD 419, s.293

³¹ C. Türkay, **Aşiret-Cemâatler....** s.408

³² BOA, TD 419, s.294

³³ C. Türkay, **Aşiret-Cemâatler...**, s.611

³⁴ BOA, TD 419, s. 295

³⁵ BOA, TD 419, s.320

³⁶ C. Türkay, **Aşiret-Cemâatler**, s.445

³⁷ BOA, TD 419, s.321

³⁸ BOA, TD 419, s.321

³⁹ BOA, TD 419, s.322

⁴⁰ C. Türkay, **Aşiret-Cemâatler...**, s.251

⁴¹ BOA, TD 419, s.7-20

Tablo II Mahallelerdeki Tahmini Nüfus

o	Mahalleler	Hâne	Mücerred	Muâf
	Zâviye-i Baba Ümmet nd. Hatıb	115	82	7
	Câmi	29	26	5
	Bâb-ı Derb	76	59	28
	Kaplanlû	57	47	23
	Boyacı nd. Ekmekci	24	10	3
	Oğrunca Kapı nd. Tabakhâne	50	23	1
	Çerçioğlu nd. Şeyhzâde	35	11	7
	Hacı İbrahim nd. Hacı Hasan	66	37	4
	Kızılca	75	46	4
	TOPLAM	527	341	82
	TAHMİNİ NÜFUS	3058		

nd. : nâm-ı diğer

Nâhiyelerdeki nüfus durumu ise; toplam on bir Nâhiye de 6038 hâne, 2063 mücerred ve 207 muâf bulunmaktadır. Nâhiyelerdeki tahmini nüfus 32460 kişi civarındadır.

Tablî III Nâhiyelerdeki Tahmini Nüfus

o	Nâhiyeler	Hâne	Mücerred	Muâf
	Elbistân	777	446	22
	Ahsendere	495	182	28
	Yârpûz	1942	557	54
	Nurhak	160	66	2
	Nergele	639	268	23
	Çomâk Pâzârı	57	23	3
	Sârsâb	501	122	17
	Hurmân	616	177	20

	Aynü'l Arûs	799	203	32
0	Mancılık	52	19	6
1	İnce Su	-	-	-
	TOPLAM	6038	2063	207
	TAHMINİ NÜFUS	32460		

Nüfus itibariyle en büyük Nâhiye 10321 kişi ile Yârpûz, en küçük Nâhiye ise 311 kişi ile Çomâk Pâzârı Nâhiyesidir. İçinde nüfus olmayan tek Nâhiye İnce Su Nâhiyesidir. Kazâda bulunan gayr-i müslim nüfus, tahminen 1496 kişi iken(%4), müslim nüfus tahminen 34022 kişidir.(%96)

Kazânın tahmini nüfus toplamı ise 35518 kişiden oluşmaktadır.